

ΠΡΕΒΕΖΑ Β' PREVEZA B

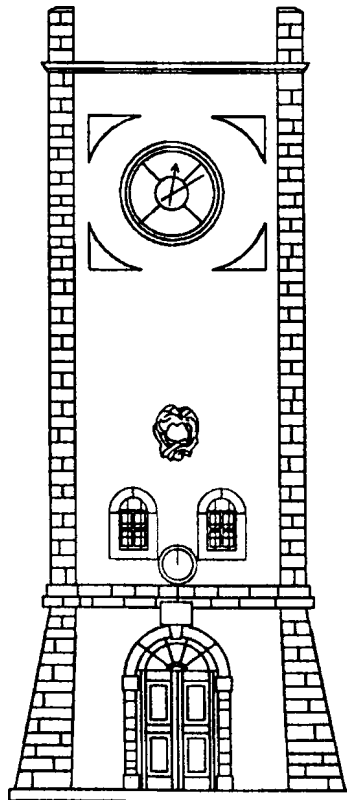
Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου
για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας
(16-20 Σεπτεμβρίου 2009)

Proceedings of the Second International Symposium
for the History and Culture of Preveza
(16-20 September 2009)

ΑΝΑΤΥΠΟ OFFPRINT

Επιστημονική Επιμέλεια
Μαρίνα Βρέλλη-Ζάχου
Χρήστος Σταυράκος

Επιμέλεια Έκδοσης
Νίκος Δ. Καράμπελας
Michael Stork

Scientific Editors
Marina Vrelli-Zachou
Christos Stavrakos

Editors
Nikos D. Karabelas
Michael Stork

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΗΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΑΚΤΙΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ

UNIVERSITY OF IOANNINA
MUNICIPALITY OF PREVEZA
ACTIA NICOPOLIS FOUNDATION

ΠΡΕΒΕΖΑ 2010

PREVEZA 2010

Copyright © 2010

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Δήμος Πρέβεζας, Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις
University of Ioannina, Municipality of Preveza, Actia Nicopolis Foundation

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πανεπιστημιούπολη, 451 10 Ιωάννινα
Τηλ.: 26510-06544 / email: mvrelli@cc.uoi.gr, chstavra@uoi.gr

Δήμος Πρέβεζας, Ελ. Βενιζέλου & Παχούμη 1, 481 00 Πρέβεζα
Τηλ.: 26820-29889 / email: dbprevezas@yahoo.gr

Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, Εθνικής Αντιστάσεως 114, 481 00 Πρέβεζα
Τηλ.: 26820-22233 / email: actia@otenet.gr

University of Ioannina, University Campus, 451 10 Ioannina, Greece
Tel.: +30-26510-06544 / email: mvrelli@cc.uoi.gr, chstavra@uoi.gr

Municipality of Preveza, El. Venizelou & 1, Pachoumi str., 481 00 Preveza, Greece
Tel.: +30-26820-29889 / email: dbprevezas@yahoo.gr

Actia Nicopolis Foundation, 114, Antistaseos str., 481 00 Preveza, Greece
Tel.: +30-26820-22233 / email: actia@otenet.gr

ISBN 978-960-99475-1-0 [I]
978-960-99475-2-7 [II]
978-960-99475-0-3 [set]

Θωμάς ΜΠΑΚΑΣ

Η εκπαιδευτική κατάσταση στην περιοχή της Πρέβεζας κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Εισαγωγή

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ αποτελεί η μελέτη της εκπαιδευτικής κατάστασης η οποία επικράτησε στην περιοχή της Πρέβεζας κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν η Ήπειρος ήταν ακόμη υπό την οθωμανική κυριαρχία.

Μέσα από ιστορικές πηγές της εποχής εκείνης,¹ αλλά και μεταγενέστερες γίνεται μια συνοπτική περιγραφή της εκπαιδευτικής κατάστασης στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή την οποία σήμερα καλύπτει ο νομός της Πρέβεζας. Παρουσιάζονται οι διάφοροι φορείς οι οποίοι ανέλαβαν την οργάνωση και λειτουργία των σχολείων, οι τύποι των σχολείων, η γεωγραφική κατανομή τους, το εκπαιδευτικό δυναμικό το οποίο ανέλαβε τη διδασκαλία, οι πόροι για τη συντήρησή τους καθώς και θέματα εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Για την περίοδο εκείνη παρά το ότι δεν μπορεί να γίνει λόγος για θεσμοθετημένη εκπαίδευση είναι γεγονός ότι καταβλήθηκαν προσπάθειες από τους τοπικούς παράγοντες, την εκκλησία και επιφανείς ευεργέτες για την ίδρυση και λειτουργία διαφόρων τύπων σχολείων. Η εκπαίδευση στην περιοχή της Πρέβεζας αλλά και σε όλα τα σχολεία του υπόδουλου ελληνισμού λειτούργησε σύμφωνα με τα πρότυπα που είχαν καθιερωθεί στη θεσμοθετημένη εκπαίδευση της ελεύθερης Ελλάδας, σχετικά με τους τύπους των σχολείων, τα βιβλία, τις μεθόδους και το διδακτικό προσωπικό.

Αρχικά γίνεται μια εισαγωγή στην οποία περιγράφεται σε γενικές γραμμές η εκπαιδευτική κατάσταση στον υπόδουλο ελληνισμό και στη συνέχεια περιγράφεται η ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην πόλη και τα χωριά που ανήκουν σήμερα στο νομό Πρέβεζας.

Η Εκπαιδευτική κατάσταση του υπόδουλου ελληνισμού

Κατά τους δύο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, 15^ο και 16^ο αι., σε ορισμένα πνευματικά κέντρα, όπως στην Κωνσταντινούπολη, στα Ιωάννινα, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη και αλλού συνεχιζόταν η βυζαντινή εκπαιδευτική παράδοση.

Από το 17^ο αιώνα όμως με την ανάπτυξη του εμπορίου και την ίδρυση ελληνικών παροικιών σε διάφορα μέρη της Ευρώπης, όπως τη Βενετία, τη Ρώμη, τη Βιέννη, την Τεργέστη και τις παραδουνάβιες χώρες οι Έλληνες ερχόμενοι σε επαφή με το ευρωπαϊκό πνεύμα του διαφο-

¹ Βλ. ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874· επίσης ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884.

τισμού το μετέφεραν σιγά-σιγά στην πατρίδα τους.

Στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα πριν από την ελληνική επανάσταση το πνεύμα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού είχε μεταλαμπαδευτεί σχεδόν σε ολόκληρη την υπόδουλη Ελλάδα. Επειδή όμως δεν υπήρχε κεντρικός κρατικός φορέας για το συντονισμό, τη διαμόρφωση και την άσκηση μιας ενιαίας εκπαιδευτικής πολιτικής, επικρατούσε στην εκπαίδευση μια ανομοιομορφία, ανάλογα πάντοτε με τις τοπικές συνθήκες και τις παιδαγωγικές αντιλήψεις των δασκάλων.

Για την εκπαιδευτική κατάσταση στον υπόδουλο ελληνισμό την περίοδο του 19^{ου} αιώνα αλλά και των προηγούμενων περιόδων τα στοιχεία τα οποία έχουμε είναι από τα αρχεία των μητροπόλεων ή των μοναστηριών, από τις εκθέσεις διαφόρων συλλόγων, από τις επιστολές και τα συγγράμματα λογίων της εποχής, από τα συγγράμματα ξένων περιηγητών, από προφορικές παραδόσεις ή από τα αρχεία ξένων πρεσβειών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η εκπαιδευτική κατάσταση στην πόλη και στην περιοχή της Πρέβεζας την περίοδο εκείνη δεν είχε μεγάλες διαφορές από εκείνη η οποία υπήρχε στις άλλες περιοχές της Ελλάδας και ειδικότερα της Ηπείρου που βρίσκονταν ακόμη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία.

Η ελληνική παιδεία στην Ήπειρο κατά την ύστερη Τουρκοκρατία παρουσιάζει μια αριθμητική διεύρυνση των ελληνικών σχολείων με παρουσία ακόμη και στα πιο απομακρυσμένα χωριά και μια συνεχιζόμενη ποιοτική αναβάθμισή τους ιδιαίτερα στον τομέα της διδασκόμενης ύλης και της παροχής γνώσεων εκ μέρους των διδασκόντων.²

Η γενίκευση της ίδρυσης σχολείων που παρατηρείται σε όλη σχεδόν την Ήπειρο την ίδια χρονική περίοδο, όπως περιγράφεται στις αναφορές των επισκόπων και στις εκθέσεις του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως για πρώτη φορά το 1872-1873, οφείλεται στην τότε πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με σουλτανικά διατάγματα του 1856 καθορίστηκε τότε το θεσμικό πλαίσιο «το οποίο επέτρεπε στους χριστιανούς υπηκόους να έχουν σχολεία και όριζε υπεύθυνο της λειτουργίας τους τον Πατριάρχη».³

Οι διάφοροι σύλλογοι που ιδρύθηκαν εκείνη τη χρονική περίοδο στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σε ελληνικές παροικίες της Ευρώπης υποκατέστησαν την εθνική κρατική οργάνωση που έλλειπε και έδειξαν ενδιαφέρον για τη γλώσσα, την εκπαίδευση και τις παραδόσεις του υπόδουλου ελληνισμού.

Η εκπαιδευτική κατάσταση στην πόλη της Πρέβεζας.

Η πόλη της Πρέβεζας πριν το χαλασμό της από τον Αλή πασά το 1798 και τη σφαγή πολλών κατοίκων της συγκέντρωνε περίπου 8.000-10.000 ψυχές. Μετά τη σφαγή και στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, όπως περιγράφουν οι Άγγλοι περιηγητές Hughes και Hobhouse,⁴ η Πρέβεζα αριθμούσε περίπου 3000 κατοίκους. Οι μισοί από αυτούς ήταν Έλληνες και οι υπόλοιποι μισοί Τούρκοι και Αλβανοί. Τα περισσότερα σπίτια και οι εκκλησίες ήταν χαλάσματα. Το μεγαλύτερο μέρος του χριστιανικού πληθυσμού της Πρέβεζας είχε εγκατασταθεί στα προάστια και ζούσε σε καλαμοκαλύβες. Αντίθετα με την αθλιότητα των Ελλήνων οι Τούρκοι και οι Αλβανοί κυκλοφορούσαν προκλητικά με πολυτελείς ενδυμασίες.

² ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 582-583.

³ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ 1997, 225.

⁴ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 367.

Περίπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο πληθυσμός της Πρέβεζας είχε αυξηθεί και είχε φθάσει τους 5.500 κατοίκους.⁵ Στη δημογραφική αύξηση της και στην αύξηση των εισοδημάτων των κατοίκων της είχε συμβάλει η ενασχόλησή τους με την καλλιέργεια της ελιάς, την ανάπτυξη της αλιείας και το εξαγωγικό εμπόριο από το λιμάνι της.

Μέσα σ' αυτά τα κοινωνικοοικονομικά πλαίσια που υπήρχαν στην Πρέβεζα το 19^ο αιώνα η εκπαιδευτική κατάσταση ήταν υποτυπώδης και λιγοστό το ενδιαφέρον της γι' αυτήν. Όμως η τοπική κοινότητα άρχισε σιγά-σιγά να οργανώνει την εκπαίδευση και κατόρθωσε μέχρι το τέλος του αιώνα να συγκροτήσει το βασικό δίκτυο της το οποίο αποτέλεσαν οι παρακάτω σχολικές μονάδες: το σχολείο το οποίο ίδρυσε ο Κοσμάς ο Αιτωλός, το σχολείο της Συμπολιτείας, η Θεοφάνειος σχολή, με αλληλοδιδασκτικό και ελληνικό σχολείο, το δύο Παρθεναγωγεία, κοινό και ιδιωτικό και το Νηπιαγωγείο της.

Την περίοδο 1872-1873 σύμφωνα με την έκθεση του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, που δημοσιεύθηκε στην επετηρίδα του, μέσα την πόλη της Πρέβεζας επικρατούσε η ακόλουθη εκπαιδευτική κατάσταση: Η πόλη της Πρέβεζας περιλάμβανε 600 χριστιανικές οικογένειες, είχε 4 σχολεία, το ελληνικό με 30 μαθητές, το αλληλοδιδασκτικό με περισσότερους από 150 μαθητές, το κοινό παρθεναγωγείο με μια διδάσκαλο, υπηρέτρια και 40 μαθήτριες και το ιδιαίτερο παρθεναγωγείο στο οποίο σπούδαζαν 70 περίπου κορίτσια. Οι δαπάνες για τη συντήρηση των σχολείων αυτών ανερχόταν στα εξής ποσά: του ελληνικού σχολείου σε 8.700 γρόσια, του αλληλοδιδασκτικού σε 6.000 γρόσια και των παρθεναγωγείων σε 8.100 γρόσια.⁶ Στη συνέχεια γίνεται πιο συγκεκριμένη αναφορά για το καθένα σχολείο.

Το σχολείο του Κοσμά του Αιτωλού

Στην πόλη της Πρέβεζας όπως αναφέρεται στις διάφορες ιστορικές πηγές και μελέτες,⁷ ως πρώτο σχολείο παρουσιάζεται αυτό που ίδρυσε μετά το 1779⁸ ο Κοσμάς ο Αιτωλός όταν για πρώτη φορά επισκέφθηκε την πόλη. Το οίκημα στο οποίο στεγάστηκε το σχολείο ανήκε στον Ι. Ναό του Αγίου Κωνσταντίνου Πρεβέζης (εκεί που στεγαζόταν πριν από μερικά χρόνια ο φούρνος του Η. Ιωάννου).

Η πρώτη χρηματοδότηση για την ίδρυση του σχολείου εξασφαλίστηκε από έναν πρόχειρο έρανο που έκανε ο Κοσμάς ο Αιτωλός μεταξύ των κατοίκων της Πρέβεζας. Από τον έρανο αυτό συγκέντρωσε μέσα σε τρεις ημέρες δέκα χιλιάδες γρόσια, τα οποία προήλθαν κυρίως από τους φτωχούς κατοίκους και τη μεσαία κοινωνική τάξη της πόλης, γιατί οι πλούσιοι Έλληνες Χριστιανοί και οι Εβραίοι αντί να τον βοηθήσουν, τον κατήγγειλαν στο Βενετό προβλεπτή και πέτυχαν να τον διώξουν από την Πρέβεζα.⁹ Για να υποστηρίξει την συνέχιση της λειτουργίας του σχολείου ο ιδρυτής Κοσμάς ο Αιτωλός απέστειλε τον Απρίλιο του 1779 προς τους κατοίκους της Πρέβεζας ιδιαίτερη επιστολή με παραινέσεις και οδηγίες στην οποία τόνιζε ότι «περιερχόμενος και διδάσκων το κατά δύναμιν τους Χριστιανούς, ήλθα και εδώ και βλέποντας, ότι δεν έχετε σχολείον, τους επαρακίνησα και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν διά το σχολείον σας».¹⁰ Συνεχίζοντας τις οδηγίες του για τη συντήρηση του σχολείου, τους ζητά να

⁵ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1895, 109· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 421· ΚΟΜΗΣ 1994.

⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 174.

⁷ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 229· ΒΙΤΑΛΗΣ 1978, 7· ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 159· ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1997, 306.

⁸ ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1981, 89.

⁹ ΒΙΤΑΛΗΣ 1978, 7.

¹⁰ ΒΙΤΑΛΗΣ 1978, 8.

βοηθούν οικονομικά όλοι πάντοτε το σχολείο από δικούς τους πόρους ή από πόρους των βακουφίων και της πόλης.

Για τη διοίκηση του σχολείου, όπως ο ίδιος αναφέρει στην επιστολή, τοποθέτησε ως επίτροπους τον παπά Νικόλαο Κεραμίδα και τον Αναστάση παπα-Ρίζο με την κατεύθυνση «να κρατούν και να κυβερνούν το άνωθεν σχολείον». Επίσης τοποθέτησε επιστάτες του σχολείου, τρία ακόμη άτομα, τον κυρ Δήμον του Χρήστου, τον κυρ Σπύρον του Γεωργίου Λάμπρου και τον κυρ Χρήστον του Γεωργίου για να βοηθούν τους δύο επιτρόπους στο έργο τους.

Το κοινόν δημόσιον σχολείον της Συμπολιτείας

Η πόλη της Πρέβεζας ύστερα από τη Συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 μεταξύ Ρώσων και Τούρκων αυτονομήθηκε μαζί με τις πόλεις Πάργα, Βόνιτσα και Βουθρωτό αποτελώντας έτσι ελεύθερες νησίδες μέσα στο κράτος του Αλή πασά.¹¹

Κατά την περίοδο 1800-1807 συγκρότησε μαζί με την Πάργα και τη Βόνιτσα συμπολιτεία και το «κονκλάβιό» τους, δηλαδή η κατά κάποιον τρόπο «Βουλή» τους που αποτελούνταν από τους εκπροσώπους των τριών πόλεων και από τους έξι κογκλαβιστές, συνήλθε στην Πρέβεζα σε συνάξεις το 1803 και εξέδωσε «θεσπίσματα» δηλαδή πράξεις νομοθετικού περιεχομένου με τα οποία ίδρυσε κοινό σχολείο.

Το πρώτο «θέσπισμα» της Συμπολιτείας με ημερομηνία 20 Απριλίου 1803 εξέλεξε ομόφωνα τους τρεις επιτρόπους του κοινού σχολείου με αποστολή να φροντίσουν για το οικοδόμημά του και να συγκεντρώσουν όλα τα αφιερώματα τα οποία έδωσαν για την ίδρυσή του οι «ζηλωτές πλουσιόδωροι αφιερώτες» συμπολίτες τους. Οι τρεις εκλεγμένοι «με όλας τα ψήφους» από τη σύναξη επίτροποι του σχολείου ήταν: ο Ιωάννης Γενοβέζης, ο Κώστας Παπαλέξης και ο Αντώνιος Βαλεντίνης.¹²

Στην πρώτη σύναξη της 20^{ης} Απριλίου 1803 ο Ιωάννης Γενοβέζης παρουσίασε αναφορά στην οποία προτάσσεται ένα προοίμιο με το οποίο αιτιολογείται η αναγκαιότητα της ίδρυσης σχολείων σε κάθε πόλη και σε κάθε λαό και χαρακτηρίζεται η ίδρυση ως πράξη που αποδεικνύει το ενδιαφέρον για την παιδεία και καλλιέργεια των νέων ώστε να μη καταθλιβονται από την αμάθεια. Στη συνέχεια γίνεται από τον Ιωάννη Γενοβέζη η πρόταση για την πρόσληψη του Κωνσταντίνου Αθανασίου ως δασκάλου του σχολείου.¹³ Για την προσωπικότητα του υποψήφιου προς πρόσληψη δασκάλου σημειώνεται στην αναφορά ότι «ο συμπολίτης μας αυτός έχει τάξει να λάβει το έργο του διδασκάλου και να καταγίνεται όλος εις αυτό διά να διδάξει τους νέους μας την γλώσσαν μας και την ηθικήν διδασκαλίαν τόσην επάναγκες εις την πατρίδα μας».¹⁴

Εκτός από αυτές τις αναφορές για το έργο του δασκάλου δεν ανευρέθηκαν άλλα στοιχεία τα οποία να αναφέρουν κάτι σχετικό για τα προγράμματα και τα βιβλία από τα οποία διδάσκονταν οι μαθητές του σχολείου.

Για τη μισθοδοσία του δασκάλου προτείνεται να του προσφερθεί ετήσιος μισθός 180 γρόσια τα οποία θα πληρωθούν από τρεις πηγές. Τα 50 γρόσια από το Μητροπολίτη Ιωαννίνων, τα 100 γρόσια από τον «πλουσιόδωρο» ιεράρχη Άρτης και Πρεβέζης Ιγνάτιο και τα 30 γρόσια από τον Λογοθέτη Νικόλαο Χαλκιάπουλο.

¹¹ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 222-223.

¹² ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1997, 48.

¹³ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 230.

¹⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1997, 49.

Το «θέσπισμα» φέρει τις υπογραφές των τριών εκπροσώπων Πρεβέζης, Πάργας και Βόνιτσας, όπου παρουσιάζεται ως Πρόεδρος ο Ν. Ρέντζος και ως μέλη οι Α. Βαλεντίνης και Ν. Γκριτζάλης.

Το δεύτερο «θέσπισμα» που φέρει ημερομηνία 14 Σεπτεμβρίου 1803 αναφέρεται στο σκοπό ίδρυσης και τον καθορισμό των πόρων του κοινού σχολείου. Το σχολείο ιδρύεται με σκοπό να ξεριζώσει τα βλαβερά ελαττώματα τα οποία φέρνουν σε κάθε πόλη η αμάθεια, η οκνηρία και η ανεμελιά των νέων. Σχετικά με τους πόρους του σχολείου προτείνονται τρόποι για να προβλεφθούν οι πηγές χρηματοδότησης.

1) Σε κάθε εκκλησία οι επίτροποι, κάθε Κυριακή και εορτάσιμη ημέρα μετά το Ευαγγέλιο να περιφέρουν δίσκο ελεημοσύνης για το σχολείο και τις εισπράξεις να τις δίνουν κάθε μήνα στους τρεις επιτρόπους του οι οποίοι θα τους υπογράφουν απόδειξη για την παραλαβή του ποσού. Οι επίτροποι του σχολείου έχουν υποχρέωση κάθε χρόνο να αποδίδουν λογαριασμό στη Διοίκηση για τα έσοδα και τα έξοδα της λειτουργίας του σχολείου.

2) Με το θέσπισμα αυτό προτείνεται «να επιτευχθεί σφοδρός ο ζήλος των Νοταρίων ταύτης της Πολιτείας» ώστε να έχουν απαραίτητη υποχρέωση να παρακινούν τους διαθέτες κατά τη σύνταξη των διαθηκών να κάνουν αφιέρωση στο σχολείο. Αμέσως δε μετά την αποβίωση όσων διαθετών έχουν αφιερώσει κάτι για το σχολείο να ενημερώνουν οι Νοτάριοι τους επιτρόπους του σχολείου ώστε να φροντίζουν για την παραλαβή των αφιερωμάτων.

3) Να ειδοποιηθούν οι Νοτάριοι, ότι έχουν υποχρέωση μέσα σε προθεσμία οχτώ ημερών από την παραλαβή του «θεσπίσματος», να ερευνήσουν τα βιβλία τους και να αναζητήσουν αν άφησαν κατά το παρελθόν άτομα που απεβίωσαν κάποια ελεημοσύνη για το σχολείο ώστε να το δώσουν στους επιτρόπους του σχολείου.

Με την ίδρυση του σχολείου αυτού η Πρέβεζα κατέχει το προνόμιο της ίδρυσης στον τότε τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο του πρώτου «δημοσίου σχολείου», με την έννοια του κρατικού σχολείου. Με την ενέργεια αυτή δίνεται στην Πρέβεζα η πρωτιά διότι όπως είναι γνωστό τα σχολεία μέχρι τότε ιδρύονταν από ιδιώτες και διότι στη συνέχεια η Επτάνησος Ρεπούμπλικα (1800-1807) που ήταν και αυτή δημιούργημα της Συνθήκης της 21^{ης} Μαρτίου 1800, πολύ αργότερα, το 1805, ίδρυσε στην Κέρκυρα Δημόσιο Σχολείο, το της Τενέδου, με πρώτους δασκάλους τον ιερέα Ανδρέα Ιδρωμένο από την Πάργα και τον αγωνιστή Χριστόφορο Περαιβό.¹⁵

Η Θεοφάνειος Σχολή

Η ίδρυση της Θεοφανείου Σχολής έγινε με το κληροδότημα που άφησε ο Πρεβεζάνος Αναστάσιος Θεοφάνους ο οποίος ήταν έμπορος στη Μόσχα και πέθανε εκεί το 1814.¹⁶ Με την ιδιόγραφη διαθήκη του η οποία συντάχθηκε στις 11 Νοεμβρίου 1814 και αναγνωρίστηκε από το αρμόδιο όργανο της Μόσχας στις 10 Δεκεμβρίου 1814 γίνεται ο ιδρυτής της Θεοφανείου Σχολής.¹⁷

Με τη διαθήκη του όρισε οι εκτελεστές της αφού εκκαθαρίσουν και ρευστοποιήσουν την περιουσία του, να στείλουν στην Πρέβεζα όσα ορίζει και το περίσσευμα να το καταθέσουν «αιωνίως» με τον ανάλογο νόμιμο τόκο «εις το εδώ Βασιλικόν Ορφανοτροφείον», δηλαδή στο Θησαυροφυλάκιο της Μόσχας.¹⁸

¹⁵ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1997, 48.

¹⁶ ΒΙΤΑΛΗΣ 1978, 9· ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 231.

¹⁷ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1988, 23.

¹⁸ ΠΑΝΟΥΣΗΣ 1984, 8.

Το περίσσευμα της περιουσίας του το οποίο ανερχόταν σε 62.450 ρούβλια κατατέθηκε από τους εκτελεστές της διαθήκης του σε τρεις δόσεις το 1822, το 1825 και το 1832. Το 1859 σύμφωνα με σχετική αυτοκρατορική διαταγή τα χρήματα αυτά αποσύρθηκαν από το Ορφανοτροφείο της Μόσχας και κατατέθηκαν στην Αυτοκρατορική Τράπεζα της Πετρούπολης με ετήσιο τόκο 4%, αφού προηγουμένως μετατράπηκαν τα 62.450 χάρτινα ρούβλια σε 20.875 αργυρά.

Η εκτέλεση της διαθήκης για την αποστολή των χρημάτων στην Πρέβεζα δεν έγινε αμέσως μετά το θάνατο του Θεοφάνους το 1814 για διάφορους λόγους. Εκείνη την περίοδο η Πρέβεζα ήταν στην κατοχή του Αλή πασά που την είχε καταλάβει από το 1798 και κατά την άλωσή της είχε διαπράξει αγριότητες, είχε κατασφάξει τη γαλλική φρουρά και τον πληθυσμό της πόλης και είχε αρπάξει τις περιουσίες τους. Όσοι απέμειναν από τη σφαγή εκείνη έφυγαν ξεριζωμένοι στην απέναντι αιτωλική γη.

Μόλις μετά από αρκετά χρόνια άρχισε και πάλι ο εποικισμός και η επάνοδος στην πόλη. Η Δημογεροντία της και η Μητρόπολη εργάσθηκαν για να προασπίσουν τα συμφέροντα της χριστιανικής κοινότητας από την αρπακτική διάθεση του Αλή πασά. Μεταξύ των επιφανών Πρεβεζάνων ο Ιωάννης Γκενοβέλης, ο οποίος ήταν διαχειριστής του Αλή πασά και ο οποίος γνώριζε το κληροδότημα του Αναστασίου Θεοφάνους στη Μόσχα, αλλά και τις διαθέσεις του Αλή για την αρπαγή του, διέσωσε το κληροδότημα, αφού κρυφά από τον Αλή συνεννοήθηκε με τους εκτελεστές του κληροδοτήματος και ανέστειλε την εκτέλεση του σκοπού μέχρι το θάνατο του Αλή πασά.¹⁹

Ύστερα απ' το θάνατο του Αλή και την αποκατάσταση της ειρήνης στον ελλαδικό χώρο, οι εκτελεστές της διαθήκης στη Μόσχα έγραψαν στην κοινότητα της Πρέβεζας για τη σύσταση της σχολής. Η άδεια νόμιμης λειτουργίας της σχολής, εξασφαλίστηκε από την τουρκική κυβέρνηση τον Απρίλιο του 1834, ύστερα από ενέργειες ισχυρών φίλων του Μητροπολίτη Άρτης και Πρεβέζης Νεόφυτου Ε' και παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Διβάνι.²⁰

Μετά την εξασφάλιση της νόμιμης άδειας λειτουργίας της σχολής από την Πύλη (1834) και με τις συντονισμένες ενέργειες του Μητροπολίτη καθώς και των επιτρόπων των ναών της Πρέβεζας, Αγίου Νικολάου, Αγίου Αθανασίου και Αγίου Χαραλάμπους, το «Σχολαρχείο» το οποίο λειτουργούσε μέχρι τότε στην Πρέβεζα μετονομάστηκε σε «Αναστασιαία Θεοφάνεια Σχολή».²¹

Με τα χρήματα του Αναστασίου Θεοφάνους που τμηματικά έρχονταν στην Πρέβεζα αγοράστηκε το οικοπέδο, ανεγέρθηκε το διδακτήριο και αγοράστηκαν το έτος 1877 περίπου 300 ελαιόδεντρα. Ως χρόνοι ανέγερσης του διδακτηρίου της σχολής αναφέρονται τα έτη 1825, το 1836-1837 και το 1844.²²

Σχετικά με το ποιος ήταν ο πρώτος δάσκαλος της σχολής υπάρχουν αντικρουόμενες πληροφορίες. Πρώτος δάσκαλος της σχολής το 1834 αναφέρει ο ιστορικός Κ. Βακαλόπουλος ότι υπήρξε ο Παναγής Αντύπας.²³ Σύμφωνα με όσα γράφουν ο Γ. Μουστάκης και ο Χρ. Πανούσης στις εργασίες τους ως πρώτος δάσκαλος που δίδαξε στο καινούργιο ιδιόκτητο κτίριο της Θεοφανείου σχολής που κτίστηκε με χρήματα του κληροδοτήματος Αν. Θεοφάνους, ήταν ο Σακελάριος από το Ζαγόρι.²⁴ Ανάμεσα στους πολυάριθμους δασκάλους της σχολής περιλαμβάνονται ο Χρ. Γερογιάννης για πολλά χρόνια, ο Ιωάννης Παχούμης για 40 χρόνια, από το

¹⁹ ΠΑΝΟΥΣΗΣ 1984, 11.

²⁰ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1988, 23.

²¹ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 748.

²² ΠΑΝΟΥΣΗΣ 1984, 11.

²³ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 748.

²⁴ ΠΑΝΟΥΣΗΣ 1984, 11.

1865 και μετά, ο Κωνσταντίνος Καραπάνος από την Αιτωλία, ο Παναγιώτης Αραβαντινός από την Πάργα, ο Π.Α. Μακροκέφαλος, ο Φ. Δημάρατος και πολλοί άλλοι.²⁵

Ο κανονισμός λειτουργίας της σχολής συντάχθηκε με τη συνεργασία των επιτρόπων των τριών ναών της Πρέβεζας και των λοιπών προκρίτων της πόλης το έτος 1844.²⁶

Ο Αναστάσιος Θεοφάνους έχει χαρακτηριστεί ως ο μεγαλύτερος ευεργέτης της Πρέβεζας²⁷ γιατί με το κληροδότημά του, χρηματοδότησε την εκπαίδευση της πόλης για περίπου εκατό χρόνια (1814-1917) και εξασφάλισε τη συνεχή και ομαλή πορεία του εκπαιδευτικού έργου. Η «Θεοφάνειος Σχολή» αποτέλεσε όλο αυτό το χρονικό διάστημα το εκπαιδευτικό φυτώριο της πόλης και της περιοχής της.²⁸ Με τη ρωσική επανάσταση του 1917 το κληροδότημα του Θεοφάνους στη Μόσχα περιήλθε στην κυριότητα του ρωσικού κράτους και χάθηκε η κατάθεση των 20.875 ασημένιων ρουβλίων. Έτσι η Θεοφάνειος Σχολή της Πρέβεζας έχασε τον βασικό οικονομικό πόρο που τη συντηρούσε και από τότε τα έξοδα λειτουργίας της ανέλαβε το ελληνικό κράτος.²⁹

Από το 1873 και μετά λόγω της εκτίμησης της δουλειάς και της εμπιστοσύνης που είχαν στο πρόσωπο του δασκάλου Ιωάννη Παχούμη πολλοί Πρεβεζάνοι αφήνουν στη Θεοφάνειο Σχολή με διαθέτες τους πολλά περιουσιακά στοιχεία με διάφορα ποσά για την οικονομική της ενίσχυση και έτσι τα οικονομικά της σχολής ενισχύονται ακόμη περισσότερο.

Σύμφωνα με την έκθεση της εκπαιδευτικής επιτροπής του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλολογικού Συλλόγου που συντάχθηκε και δημοσιεύτηκε στην Επετηρίδα του συλλόγου του έτους 1873-1874 στη Θεοφάνειο σχολή λειτουργούσαν δύο σχολεία: «1) ελληνικόν έχον μαθητάς 30 και ένα διδάσκαλον μεθ' ενός παιδονόμου και 2) αλληλοδιδασκτικόν, εις ό φοιτώσιν εκατόν πενήντα μαθηταί υπό δύο διδασκάλων διδασκόμενοι».³⁰

Το Παρθεναγωγείο Πρέβεζας

Το 1851 ιδρύθηκε στην Πρέβεζα Παρθεναγωγείο³¹ για την μόρφωση των κοριτσιών. Η ίδρυση αυτού του τύπου σχολείου στην πόλη της Πρέβεζας αποτελεί απόδειξη της ευαισθησίας την οποία έδειξαν οι κάτοικοί της, εκείνη την περίοδο που δε λειτουργούσαν πολλά σχολεία, για τη μόρφωση της μάνας και της γυναικείας εκπαίδευσης γενικότερα.

²⁵ ΠΑΝΟΥΣΗΣ 1984, 12.

²⁶ ΒΙΤΑΛΗΣ 1983, 172.

²⁷ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1988, 22.

²⁸ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1997, 306-307.

²⁹ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1988, 23.

³⁰ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 128. Το ελληνικό σχολείο, ή σχολαρχείο, ήταν ο τύπος του σχολείου εκείνου που ιδρύθηκε στο εκπαιδευτικό σύστημα του ελεύθερου ελληνικού κράτους από την αντιβασιλεία του Όθωνα την περίοδο 1834-1836 σύμφωνα με το πρότυπο του λατινικού σχολείου (*Lateinische Schule*) που λειτουργούσε στη Βαυαρία. Επικράτησε να ονομάζεται και Σχολαρχείο από το χαρακτηρισμό του διευθυντή του ως «Σχολάρχης» που υπήρχε στον ιδρυτικό νόμο της 31 Δεκεμβρίου 1836. Ήταν η πρώτη βαθμίδα, ο πρώτος κύκλος της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και σκοπός του ήταν από τη μια να συμπληρώσει τη στοιχειώδη μόρφωση των αποφοίτων του δημοτικού σχολείου και από την άλλη να δώσει ορισμένες πρακτικές γνώσεις σ' αυτούς που θα συνέχιζαν τις σπουδές τους. Τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ήταν τα σχολεία εκείνα τα οποία λειτούργησαν στην Ευρώπη, αλλά και στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος αμέσως μετά την απελευθέρωση του 1821, από την εποχή του Καποδίστρια μέχρι και το 1880. Έλαβαν το όνομα αυτό από τη μέθοδο διδασκαλίας που χρησιμοποιούσαν, τη λεγόμενη αλληλοδιδασκτική. Σύμφωνα με αυτή οι ικανότεροι μαθητές χρησιμοποιούνταν από το δάσκαλο για τη διδασκαλία των μαθητών που υστερούσαν στα μαθήματα, αλλά και για την τήρηση της τάξης και την ευκοσμία κατά τις ώρες εργασίας του σχολείου. Βλ. ΔΕΡΒΙΣΗΣ 1989, 43· ΚΟΡΑΚΙΤΗΣ 1967, 475· ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΣ 1967.

³¹ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ 1997, 306-307.

Τα Παρθεναγωγεία ήταν τριτάξια σχολεία στα οποία φοιτούσαν κορίτσια απόφοιτοι του Δημοτικού σχολείου χωρίς εξετάσεις. Το απολυτήριο του Παρθεναγωγείου έδινε στις κατόχους του τα ίδια προσόντα που έδινε και το απολυτήριο του Γυμνασίου, εκτός της φοίτησής τους στις ανώτερες σχολές και στο Πανεπιστήμιο.³²

Κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του τη διοικητική επιτροπή του Παρθεναγωγείου απασχολούσε σοβαρά το θέμα της απόκτησης δικής του στέγης. Για το σκοπό αυτό απέστειλε, στις 30 Δεκεμβρίου 1850, επιστολή προς τον Ηπειρώτη Απόστολο Αρσάκη, ο οποίος τότε ζούσε στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας για να του ζητήσει την πατριωτική συνδρομή του υπέρ του Παρθεναγωγείου της Πρέβεζας. Το αίτημα αυτό υποβάλλεται στον Απόστολο Αρσάκη επειδή την περίοδο εκείνη είχε δημοσιευτεί στον τύπο ότι αυτός ήταν ο ευεργέτης που έδωσε 250.000 δραχμές για την αποπεράτωση του ανεγειρόμενου στην Αθήνα Παρθεναγωγείου. Υποβάλλοντας το αίτημά τους για χρηματοδότηση προκειμένου να ανεγερθεί το διδακτήριο του Παρθεναγωγείου οι επίτροποι των τριών ναών της Πρέβεζας εκλιπαρούν τον Απόστολο Αρσάκη να ευαρεστηθεί να δώσει ότι θέλει από τα ψυχία τα οποία πέφτουν από το τραπέζι και του υπόσχεται ότι θα το ονομάσει Αρσάκειο Παρθεναγωγείο.³³

Ενέργειες παρόμοιες για χρηματοδότηση απευθύνει η εφορεία του Παρθεναγωγείου Πρέβεζας και ο Αθανάσιος Αθανασιάδης πρόκριτος της πόλης και πρόεδρος της δημόσιας εκπαίδευσης προς τον Μητροπολίτη Άρτης Σωφρόνιο. Το αίτημα του Αθανασιάδη και της εφορείας του Παρθεναγωγείου έγινε δεκτό από τον Μητροπολίτη και σε απαντητική επιστολή του τους γνωστοποιεί ότι εγκρίνει την οικονομική ενίσχυση του Παρθεναγωγείου από τα δύο μοναστήρια της Πρέβεζας, της Αγίας Τριάδας και των Αγίων Αποστόλων και υπόσχεται να δίνει ετησίως 500 γρόσια ο ίδιος.³⁴

Στην Α' έκθεση της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλολογικού Συλλόγου και στις εκθέσεις των Αρχιερέων της Ηπείρου οι οποίες δημοσιεύονται στην επετηρίδα που εκδίδει ο Σύλλογος για το έτος 1873-1874, που είναι ο δεύτερος χρόνος λειτουργίας του, περιγράφεται η εκπαιδευτική κατάσταση της Πρέβεζας. Σχετικά με το Παρθεναγωγείο αναφέρεται ότι στην πόλη της Πρέβεζας λειτουργούν δύο Παρθεναγωγεία. Ένα κοινό, που έχει 40 μαθήτριες με μια δασκάλα και μια υπηρέτρια και ένα ιδιωτικό που έχει 70 μαθήτριες.³⁵

Για τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου επισημαίνεται στην έκθεση του παραπάνω συλλόγου ότι εδώ και αρκετό καιρό έχει ξεσπάσει διαμάχη στους κόλπους του η οποία το έχει μοιράσει σε δύο αντιμαχόμενα μέρη και ότι υπάρχει κίνδυνος να διαιωνισθεί αν δεν επέλθει η συμφιλίωση μεταξύ τους. Για τη λύση αυτής της διαμάχης και την αφετηρία για ρύθμιση και βελτίωση των σχολείων που λειτουργούν στην πόλη της Πρέβεζας προτείνεται από την έκθεση η μετεξέλιξη του ενός παρθεναγωγείου σε νηπιαγωγείο στο οποίο μπορούν να φοιτούν παιδιά μέχρι και του 8^{ου} έτους.³⁶

Το εκπαιδευτικό αυτό ίδρυμα επειδή είχε ελάχιστους οικονομικούς πόρους οι οποίοι προερχόταν κυρίως από τους ναούς και τα μοναστήρια της Πρέβεζας καθώς και από προαιρετικές συνδρομές ιδιωτών, είχε αρκετές δυσκολίες στη λειτουργία του, αφού για τη συντήρηση των Παρθεναγωγείων δαπανώνταν κάθε χρόνο 8.100 γρόσια και μόλις έφθαναν για μια μικρή αντιμισθία της διδασκάλισσας Παρθεναγωγού.³⁷

³² ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΟΥΚΑ 1967, 158.

³³ ΒΙΤΑΛΗΣ 1984, 108.

³⁴ ΒΙΤΑΛΗΣ 1984, 112.

³⁵ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 174.

³⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 128.

³⁷ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 128.

Το νηπιαγωγείο Πρέβεζας

Οι πρώτες προσπάθειες και ενέργειες για τη σύσταση νηπιαγωγείου στην Πρέβεζα γίνονται κατά το έτος 1889, δηλαδή μια χρονική περίοδο που δεν έχει ακόμη θεσπισθεί στην ελεύθερη Ελλάδα ο θεσμός της προσχολικής αγωγής. Αυτό έγινε λίγο αργότερα το 1895 όταν ψηφίστηκε από τη Βουλή ο νόμος ΒΤΜΘ³⁸ ο οποίος σε σχετικό άρθρο του προέβλεψε την ίδρυση νηπιαγωγείων.³⁸

Από σχετικό έγγραφο της εποχής εκείνης με ημερομηνία 28 Απριλίου 1899 βλέπουμε ότι συνήλθαν σε έκτακτη συνέλευση οι δημογέροντες και οι πρόκριτοι της Πρέβεζας υπό την προεδρία αρχιερατικού επιτρόπου της Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης Ιερώνυμου Γοργία. Στη συνέλευση εκείνη έγινε συζήτηση για την αναγκαιότητα σύστασης νηπιαγωγείου και ομόφωνα λήφθηκαν οι σχετικές αποφάσεις:³⁹ 1) Να συσταθεί το Νηπιαγωγείο στην Πρέβεζα· 2) Εξουσιοδοτείται η επιτροπή η οποία διοικούσε τη Θεοφάνειο Σχολή να προχωρήσει στην ενοικίαση κατάλληλου οικήματος· 3) Να γίνει πρόσληψη με πράξη του μητροπολίτη, μιας νηπιαγωγού, για την οποία προτείνεται να είναι πτυχιούχος από τη σχολή της Κωνσταντινούπολης, δύο γυναικών βοηθών της νηπιαγωγού και μιας υπηρέτριας, ώστε να λειτουργήσει το νηπιαγωγείο από τον επόμενο μήνα.

Στη συνέχεια αφού συζητήθηκε το θέμα των πόρων με τους οποίους θα συντηρείται το νηπιαγωγείο αποφασίστηκε να γίνεται η χρηματοδότησή του κάθε χρόνο από 7 εκκλησίες της Πρέβεζας, τα δύο μοναστήρια στο Σκαφιδάκι και από διάφορα κληροδοτήματα. Έτσι ορίστηκε να δίνουν κάθε χρόνο οι εκκλησίες αυτές τα εξής ποσά: του Αγίου Δημητρίου 10 λίρες, του Αγίου Νικολάου 5 λίρες, του Αγίου Κωνσταντίνου 5 λίρες, του Αγίου Χαραλάμπους 5 λίρες, του Προφήτη Ηλιού 1 λίρα, του Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου 1 λίρα, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου 2 λίρες, των Αγίων Αποστόλων 1 λίρα, η μονή της Αγίας Τριάδας 5 λίρες και η μονή των Αγίων Αποστόλων 5 λίρες. Η χρηματοδότηση από διάφορα κληροδοτήματα αποφασίστηκε ως εξής: του Δ. Μπάλκου 2 λίρες, της Ροζ. Γιακουμή 2 λίρες, το ιερομόναχου Ιγνατίου 2 λίρες, του Ζυγούρη 1 λίρα, και του Αυγερινού 1 λίρα. Με αυτά τα ποσά η ετήσια χρηματοδότηση από τα ταμεία των εκκλησιών και τα κληροδοτήματα ανερχόταν στο ποσό των 48 λιρών. Επειδή αυτά τα ποσά δεν ήταν αρκετά αποφασίστηκε να εισπραχθούν συνδρομές για τη συντήρηση του νηπιαγωγείου με τη φροντίδα των επιτρόπων, όχι μόνο από τους γονείς που τα παιδιά τους θα φοιτήσουν στο νηπιαγωγείο αλλά και από τους υπόλοιπους χριστιανούς πολίτες ή παρεπιδημούντες⁴⁰ της πόλης. Οι δημογέροντες που υπογράφουν είναι οι: Ν. Περδικάρης, Κ. Μουστάκης, Ν. Παππός και Αλεξ. Ντόντης.⁴¹ Οι πρόκριτοι που υπογράφουν τη συστατική πράξη του νηπιαγωγείου είναι οι: Α.Π. Σκεφτέρης, Κ.Δ. Περδίκης, Σ. Καρύδης, Α. Ροίζος, Δ. Σκεφτέρης, Α. Τόλιας, Γ. Τσακαλώτος, Γ. Γκίνακας, Γερ. Κοκκινάκης, Γ. Κονεμένος.⁴²

Μέσα στο ίδιο έτος και σε ειδικές συσκέψεις που έγιναν των Δημογερόντων και των προκρίτων της Πρέβεζας, αποφασίστηκε η περαιτέρω χρηματοδότησή του από διάφορα κληροδοτήματα και η εγκατάστασή του στο κτίριο του Παρθεναγωγείου.

Το νηπιαγωγείο αυτό που ιδρύθηκε το 1889 μετονομάστηκε αργότερα σε Καραμάνειο Νηπιαγωγείο Πρεβέζης αφού από τη διαθήκη του Πρεβεζάνου Σπυρίδωνα Καραμάνη κτίστηκε το

³⁸ ΔΗΜΑΡΑΣ 1984, 3.

³⁹ ΒΙΤΑΛΗΣ 1985, 136-137.

⁴⁰ ΒΙΤΑΛΗΣ 1985, 137.

⁴¹ ΒΙΤΑΛΗΣ 1985, 137.

⁴² ΒΙΤΑΛΗΣ 1985, 138.

οίκημα στο οποίο στεγάστηκε και συνεχίζει να υπάρχει μέχρι σήμερα δίπλα από την εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου στην Πρέβεζα.⁴³

Η εκπαιδευτική κατάσταση έξω από την πόλη της Πρέβεζας

Όπως αναφέρεται στην Επετηρίδα του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου το έτος 1873-1874 λειτουργούσαν σχολεία σε όλα σχεδόν τα χωριά τα οποία σήμερα υπάρχουν στο νομό Πρέβεζας. Τα χωριά στα οποία λειτουργούσαν σχολεία ή όχι αναφέρονται στην παρουσίαση που γίνεται στη συνέχεια με την ονομασία που είχαν την περίοδο εκείνη.⁴⁴

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι κατά την οθωμανική κυριαρχία ο νομός της Πρέβεζας δεν υπήρχε. Η πόλη και τα χωριά της ανήκαν σε διαφορετική διοικητική διαίρεση που καθορίζονταν από την τουρκική διοίκηση και σε διαφορετική θρησκευτική διοίκηση η οποία ρυθμιζόταν από το Πατριαρχείο η οποία διατηρείται η ίδια σχεδόν μέχρι σήμερα.

Στις αναφορές των αρχιερέων και της εκπαιδευτικής επιτροπής του συλλόγου καταγράφονται ονομαστικά τα χωριά στα οποία λειτουργούσαν σχολεία, πόσες οικογένειες έχει το χωριό, το είδος του σχολείου, οι πόροι με τους οποίους συντηρούνται καθώς και οι πηγές προέλευσής τους. Σύμφωνα με την τότε διοικητική διαίρεση τα σημερινά χωριά του νομού Πρέβεζας ανήκαν σε δύο επαρχίες, την επαρχία Άρτης και την επαρχία Παραμυθιάς: Στην επαρχία Άρτης, ανήκαν δύο περιοχές, η περιοχή Άρτης και η περιοχή Πρεβέζης με τα αντίστοιχα τμήματα.

Στην περιοχή Άρτης εκτός από τα τμήματα που σήμερα ανήκουν στο σημερινό νομό ανήκαν και δύο τμήματα που σήμερα διοικητικά υπάρχουν στο νομό Πρέβεζας. Τα τμήματα αυτά ήταν το τμήμα Καρβασσαρά και το τμήμα Λάκκας.

Στην περιοχή Πρεβέζης ανήκαν τρία τμήματα, της Λάμαρης, της Λακκοπούλας και των Τσαμοχωριών με τα χωριά που έχουν και σήμερα εκτός από μερικά που έχουν εξαφανιστεί ενώ κάποια άλλα έχουν εγκαταληφθεί.

Στην επαρχία Παραμυθιάς ανήκαν τα τμήματα που και σήμερα περιλαμβάνει αλλά και το τμήμα Πάργας που έχει τα χωριά τα οποία υπάρχουν σήμερα στο νομό Πρέβεζας.

Σχετικά με τα χωριά και την εκπαιδευτική κατάσταση που υπήρχε σ' αυτά, στην έκθεση της επιτροπής του συλλόγου για την περίοδο 1872-1873 παρουσιάζονται αναλυτικά διάφορα στοιχεία όπως τα παρακάτω.

Στο τμήμα *Καρβασσαρά* ανάμεσα στα χωριά που είχε ήταν και μερικά που σήμερα ανήκουν στο νομό Πρέβεζας και παρουσίαζαν την παρακάτω εκπαιδευτική κατάσταση: Η *Φιλιπιάδα* με 58 οικογένειες, είχε ένα σχολείο κοινό και πλήρωνε έξοδα 1.400 γρόσια για μισθό του δασκάλου. Η *Βούλιστα-Παναγιά* είχε 55 οικογένειες, σχολείο κοινό και δαπάνη 300 γρόσια. Το *Κεράσοβο* είχε 25 οικογένειες, ένα σχολείο κοινό και δαπάνη 300 γρόσια. Η *Ρωμιά* είχε 5 οικογένειες και δεν είχε σχολείο. Ο *Άγιος Γεώργιος* είχε 30 οικογένειες, ένα σχολείο κοινό και δαπάνη 300 γρόσια.

Στο τμήμα *Λάκκας* ανήκαν τα εξής 10 χωριά με την ακόλουθη εκπαιδευτική κατάσταση: Ο *Καντζάς*, ο οποίος είχε 70 οικογένειες, λειτουργούσε αλληλοδιδασκτικό σχολείο και έδινε ετήσιο μισθό δασκάλου 3.000 γρόσια. Η *Κρανιά* είχε 78 οικογένειες, λειτουργούσε σχολείο κοινό και πλήρωνε έξοδα 400 γρόσια για μισθό δασκάλου. Τα *Λέλοβα* είχαν 150 οικογένειες, διατηρούσαν αλληλοδιδασκτικό σχολείο και πλήρωναν για μισθό δασκάλου 4.000 γρόσια. Η *Τζάρα*

⁴³ ΒΙΤΑΛΗΣ 1985, 142-143.

⁴⁴ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 174-179.

είχε 10 οικογένειες, ένα σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια. Το *Νικολίτσι* είχε 55 οικογένειες, λειτουργούσε ένα σχολείο αλληλοδιδασκτικό και είχε δαπάνη 1.500 γρόσια. Το *Νάσαρι* είχε 45 οικογένειες, ένα σχολείο κοινό και δαπάνη 400 γρόσια. Τα *Μελιανά* είχαν 13 οικογένειες, ένα σχολείο κοινό και δαπάνη 200 γρόσια. Οι *Παπαδάταις* είχαν 100 οικογένειες, ένα αλληλοδιδασκτικό σχολείο και δαπάνη 2.000 γρόσια. Το *Μπουλμέτι* και *Ζερβό* είχαν 35 οικογένειες, ένα σχολείο κοινό και μισθό 1.100 γρόσια στο δάσκαλο. Η *Ποδογόρα* είχε 118 οικογένειες, ένα σχολείο αλληλοδιδασκτικό και δαπάνη 3.000 γρόσια για μισθό του δασκάλου.

Στα τρία τμήματα της περιοχής της *Πρέβεζας* η εκπαιδευτική κατάσταση ήταν η εξής: Στο τμήμα *Λάμαρης* ανήκαν 14 χωριά και υπήρχε η παρακάτω κατάσταση: Ο *Λούρος* είχε 60 οικογένειες, σχολείο αλληλοδιδασκτικό και πλήρωνε για μισθό δασκάλου 1.500 γρόσια. Ο *Παλιόροφορος* είχε 70 οικογένειες, σχολείο αλληλοδιδασκτικό και είχε δαπάνη 1.550 γρόσια. Τα *Δούβινα* είχαν 24 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 200 γρόσια. Το *Σέσσοβο* είχε 18 οικογένειες και δεν υπήρχε σχολείο. Το *Μάζι* είχε 9 οικογένειες και δεν υπήρχε σχολείο. Οι *Μαρτανιοί* είχαν 25 οικογένειες και δεν υπήρχε σχολείο. Το *Λιμπόχοβο* είχε 4 οικογένειες και δεν υπήρχε σχολείο. Η *Καμαρίνα* είχε 100 οικογένειες, ένα αλληλοδιδασκτικό σχολείο και πλήρωνε μισθό δασκάλου 1.500 γρόσια. Η *Μουζάκα*, είχε 21 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 200 γρόσια. Το *Κανάλι* είχε 25 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια. Τα *Φλάμπουρα* είχαν 15 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια. Το *Μιχαλίτσι* είχε 20 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια. Ο *Μύτικας* είχε 25 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια. Το *Σκαφιδάκι* είχε 25 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια.

Το τμήμα *Λακκοπούλας* είχε 9 χωριά με την ακόλουθη εκπαιδευτική κατάσταση: Η *Ζερμή* είχε 35 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 300 γρόσια. Τα *Γκιόναλα* είχαν 25 οικογένειες, σχολείο κοινό και δαπάνη 300 γρόσια. Το *Κράβαρι* είχε 30 οικογένειες, σχολείο κοινό και δαπάνη 250 γρόσια. Το *Άνω* και *Κάτω Κοτσανόπουλο* είχε σχολείο κοινό και δαπάνη 300 γρόσια. Οι *Νιαγκάταις* είχαν 6 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Η *Κορύτιανη* είχε 35 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Τα *Γόρανα* είχαν 15 οικογένειες σχολείο κοινό και πλήρωναν μισθό δασκάλου 150 γρόσια. Ο *Σκιαδάς* είχε 27 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 150 γρόσια. Τα *Σερζιανά* είχαν 13 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε.

Το 3^ο τμήμα της περιοχής *Πρέβεζας* ήταν το τμήμα *Τσαμοχωρίων* το οποίο περιλάμβανε τα παρακάτω 14 χωριά, στα οποία η εκπαιδευτική κατάσταση ήταν η εξής: η *Συντικλιά* είχε 25 οικογένειες σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 200 γρόσια. Το *Μέγα Δένδρο* είχε 13 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Η *Λυγιά* είχε 10 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Η *Ριγιάσα* είχε 18 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 250 γρόσια. Η *Καστροσυκιά* είχε 21 οικογένειες σχολείο κοινό και πλήρωνε δαπάνη 250 γρόσια. Η *Φθίνα* είχε 18 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Τα *Τσερκούβγενα* είχαν 20 οικογένειες σχολείο κοινό και πλήρωναν μισθό δασκάλου 200 γρόσια. Το *Κούτσουρο* είχε 12 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Το *Άνω* και *Κάτω Βλάδου* είχε 50 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 200 γρόσια. Το *Μποντάρι* είχε 22 οικογένειες, σχολείο κοινό και δαπάνη 150 γρόσια. Η *Ζαροβίνα* είχε 9 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Το *Κουκούλιο* είχε 20 οικογένειες και σχολείο δεν υπήρχε. Η *Τοπόλα* είχε 27 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 200 γρόσια. Η *Λούτσα* είχε 60 οικογένειες, σχολείο κοινό και πλήρωνε μισθό δασκάλου 250 γρόσια.

Το τμήμα *Πάργας* που ανήκε στην επαρχία *Παραμυθιάς* με τα χωριά του παρουσίαζε την ακόλουθη εκπαιδευτική κατάσταση: Η *Πάργα* είχε 150 οικογένειες, σχολείο αλληλοδιδασκτικό με 40 μαθητές και δαπάνη 4.000 γρόσια. Τα χρήματα προέρχονταν από την εκκλησία, τους

κατοίκους και τον επίσκοπο. Η *Αγιά-Ράπεζα* είχαν 232 οικογένειες, δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία, 90 μαθητές και δαπάνη 6.500 γρόσια που προερχόταν από τις εκκλησίες. Η *Γορίτσα* είχε 50 οικογένειες, σχολείο αλληλοδιδασκτικό, μαθητές 30, δαπάνη 2000 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από την εκκλησία. Το *Καστρί* είχε 30 οικογένειες σχολείο κοινό, μαθητές 20, δαπάνη 400 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από την εκκλησία. Το *Κορονόπουλο* είχε 25 οικογένειες, σχολείο κοινό, μαθητές 15, δαπάνη 500 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από την εκκλησία, τους κατοίκους και τον επίσκοπο. Το *Λυκούρσι και Μπεςερέ* είχαν 26 οικογένειες σχολείο κοινό, μαθητές 13, δαπάνη 350 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από την εκκλησία, και τους κατοίκους. Το *Καναλάκι* είχε 50 οικογένειες σχολείο κοινό, 30 μαθητές, δαπάνη 700 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από την εκκλησία και τους κατοίκους. Το *Κορώνι* είχε 35 οικογένειες, σχολείο κοινό, 22 μαθητές, δαπάνη 350 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από την εκκλησία και τους κατοίκους. Το *Τουρκοπάλουκο* είχε 30 οικογένειες, σχολείο κοινό, 14 μαθητές, δαπάνη 500 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από το μοναστήρι του Αγίου Δημητρίου και τους κατοίκους. Τα *Ταμπάνια* με 30 οικογένειες, η *Ποταμιά* με 2 οικογένειες, η *Γλυκή* με 14 οικογένειες, η *Νεμίτσα* με 20 οικογένειες, το *Τσεκουράτι* με 6 οικογένειες και η *Αγία Τριάδα* με 5 οικογένειες δεν είχαν σχολείο. Η *Κλεισούρα*, το *Μουζακάτι* και το *Μπιρμπίλι* με 50 οικογένειες είχαν σχολείο κοινό με 25 μαθητές, δαπάνη 600 γρόσια και η τροφή στο δάσκαλο από τις εκκλησίες. Το *Γιαννούζι* με τις *Άρτσες* με 36 οικογένειες, η *Τσουκνίδα* με το *Βαλανδόραχο* με 35 οικογένειες και η *Σπλάντζα* με 20 οικογένειες δεν είχαν σχολείο.

Από την πιο πάνω παρουσίαση φαίνεται ότι τα χωριά ανάλογα με το μέγεθός τους και τις οικονομικές δυνατότητες που είχαν συντηρούσαν σχολείο.⁴⁵ Τα μικρά χωριά είχαν το κοινό σχολείο για τα στοιχειώδη γράμματα και τα μεγαλύτερα είχαν το αλληλοδιδασκτικό για τη διδασκαλία μαθημάτων.

Οι πόροι των σχολείων

Στην έκθεση παρουσιάζεται επίσης ένας πίνακας στον οποίο φαίνεται ότι οι πόροι για τη συντήρηση των σχολείων της περιοχής Πρέβεζας προέρχονταν από την ετήσια επιχορήγηση διαφόρων φορέων.

Από το λάσο Θεοφάνους	Γρόσια 12.000
Από το λάσο Παρθεναγωγείου	5.500
Από τη μονή Ζαλόγγου	2.200
Από τη μονή Κοζυλίου & Λιθαρίου	2.000
Από τη μονή Αβάσσου	1.300
Από τη μονή Πελαγίας	1.050
Από τη μονή Λεκατσά	1.200
Από τις μονές Αγίας Τριάδας και Αγίων Αποστόλων	500
Από τη μονή Αγίου Βαρνάβα	800
Καθυστερούμενα από τη Θεοφάνειο σχολή	2.700
Σύνολο	Γρόσια 29.250

⁴⁵ ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ 1971, 67.

Από τα στοιχεία που παρατέθηκαν διαπιστώνεται ότι η συντήρηση των σχολείων γινόταν από τους πόρους των μοναστηριών, των εκκλησιών, τις εισφορές των κατοίκων, από εράνους στις εκκλησίες, από διάφορες δωρεές ευεργετών και από κληροδοτήματα. Οι πόροι αυτοί προορίζονταν για ετήσια πληρωμή των δασκάλων, για αγορά βιβλίων και για εξεύρεση οικήματος το οποίο χρησιμοποιούνταν ως διδακτήριο.⁴⁶

Ανακεφαλαίωση

Από την παρουσίαση της εκπαιδευτικής κατάστασης στην πόλη της Πρέβεζας και στην ευρύτερη περιοχή διαπιστώθηκε ότι προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα λειτούργησαν σχολεία σε όλα σχεδόν τα χωριά. Η τάση αυτή να ιδρύονται σχολεία σε κάθε κοινότητα ήταν γενική και παρατηρήθηκε σε όλες τις περιοχές της Ηπείρου την ίδια χρονική περίοδο, σύμφωνα με τις περιγραφές τις οποίες έκαναν στις αναφορές τους οι επίσκοποι αλλά και στις εκθέσεις τις οποίες συνέταξε ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως τα έτη 1872 και 1873.

Στην πόλη της Πρέβεζας από πιο νωρίς είχε αρχίσει η ίδρυση, η οργάνωση και λειτουργία σχολείων από τους φορείς της ελληνικής κοινότητας. Σχετικά με τους πόρους τα διάφορα στοιχεία έδειξαν ότι αυτοί προέρχονταν από εκκλησιαστικές πηγές, από δωρεές ευεργετών και από διάφορα κληροδοτήματα. Γενικά η εκπαιδευτική κατάσταση στην Πρέβεζα και την περιοχή της την περίοδο που περιγράφηκε ήταν στα ίδια επίπεδα με αυτήν που επικράτησε σε όλο τον υπόδουλο ελληνισμό και διαμορφώθηκε με την υποστήριξη της εκκλησίας, των τοπικών παραγόντων, των διαφόρων συλλόγων και αποδήμων οι οποίοι ευημερούσαν σε κοινότητες του εξωτερικού.

Abstract

Thomas BAKAS: *The educational situation in the Region of Preveza at the end of 19th century*

The topic of this paper is the study of the prevalent educational situation in the region of Preveza at the end of the 19th century when Epirus was under the Ottoman rule.

Through bibliographical sources of the period and later, a concise description is being made of the education offered to the population of students in the entire region of Preveza, concerning the school operating bodies, the different school types, the educational staff, the financial situation of education and the educational process.

Although there is no record of an established educational system during that period, in fact a lot of effort has been put on the establishment and the operation of different types of schools both by regional bodies and the church.

⁴⁶ ΕΠΕΤΗΡΙΣ 1874, 179.

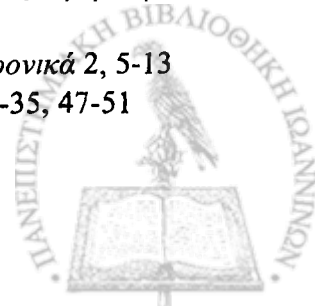
The education offered in that region as well as the rest of the Greek nation that was under the Ottoman rule complied with the standards that were established in the educational system of the free nation, concerning the books, the methods and the teaching staff.

In this paper an effort is made to analyze and evaluate the educational situation of the region through a historical survey in order to draw the appropriate conclusions.

The conclusions of this study take into consideration the prevalent social and historical circumstances of that period, due to their impact on the intellectual and cultural development of the people during that period.

Βιβλιογραφία

- ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠ., 1895, *Ιστορία Αλή πασά του Τεπελενλή*, τ. Α', Αθήνα
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 1992, *Ήπειρος. Ιστορία του βόρειου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 2003, *Ιστορία της Ηπείρου. Από τις αρχές της Οθωμανοκρατίας ως τις μέρες μας*, Θεσσαλονίκη
- ΒΙΤΑΛΗΣ Φ., 1978, Ειδήσεις για τα σχολεία Πρεβέζης επί Τουρκοκρατίας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 1, 5-10, 26-33
- ΒΙΤΑΛΗΣ Φ., 1983, Αθανάσιος Αθανασιάδης και Θεοφάνειος Σχολή Πρεβέζης, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 171-181
- ΒΙΤΑΛΗΣ Φ., 1984, Το Παρθεναγωγείον Πρεβέζης και ο Αθανάσιος Αθανασιάδης, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 107-112
- ΒΙΤΑΛΗΣ Φ., 1985, Τα κατά την σύστασιν τω 1889 του πρώτου εν Πρεβέζη νηπιαγωγείου, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 135-143
- ΔΕΡΒΙΣΗΣ Σ., 1989, *Ιστορία, οργάνωση και διοίκηση της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη
- ΔΗΜΑΡΑΣ Α., 1984, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τ. Β', Αθήνα
- ΕΠΕΤΗΡΙΣ, 1874, *Επετερίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, έτος Α, 1873-1874*, Κωνσταντινούπολη
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΔΟΥΚΑ Ε., 1967, s.v. Θηλέων αγωγή, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 3, Αθήνα, 156-173
- ΚΟΜΗΣ Κ., 1994, Ο πληθυσμός της Πρέβεζας το 17^ο και 18^ο αιώνα, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 165-186
- ΚΟΡΑΚΙΤΗΣ Σ., 1967, s.v. Ελληνικόν σχολείον, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, Αθήνα, 475-476
- ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Ι., 1971, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, ΙΙΙ, Ιωάννινα
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 1988, Ιωάννης Παχούμης, ο δάσκαλος της Θεοφανείου Σχολής, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 18, 19-25
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ Ε., 1997, Η Ήπειρος κατά τους νεότερους χρόνους. Εσωτερικές εξελίξεις, στο: Μ.Β. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Επιμ.), *Ήπειρος. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Αθήνα, 306-307
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ), 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα
- ΠΑΝΟΥΣΗΣ Χ., 1984, Αναστάσιος Θεοφάνης (Θεοφάνειος Σχολή), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 2, 5-13
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ., 1997, Η εκπαίδευση στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 34-35, 47-51

- ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Α., 1997, Το Νηπιαγωγείο κατά τον κανονισμό του Διδασκαλείου (1874) του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, στο: *Επιστημονική Επετηρίς Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τ. Α, Ιωάννινα, 219-288
- ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 1981, Ο αλφαριθμητισμός στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο αιώνα (1742-1784), *Ο Ερανιστής* 18, 86-99
- ΦΩΤΕΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Θ., 1967, s.v. Αλληλοδιδασκτική μέθοδος, *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 1, Αθήνα, 141-144

